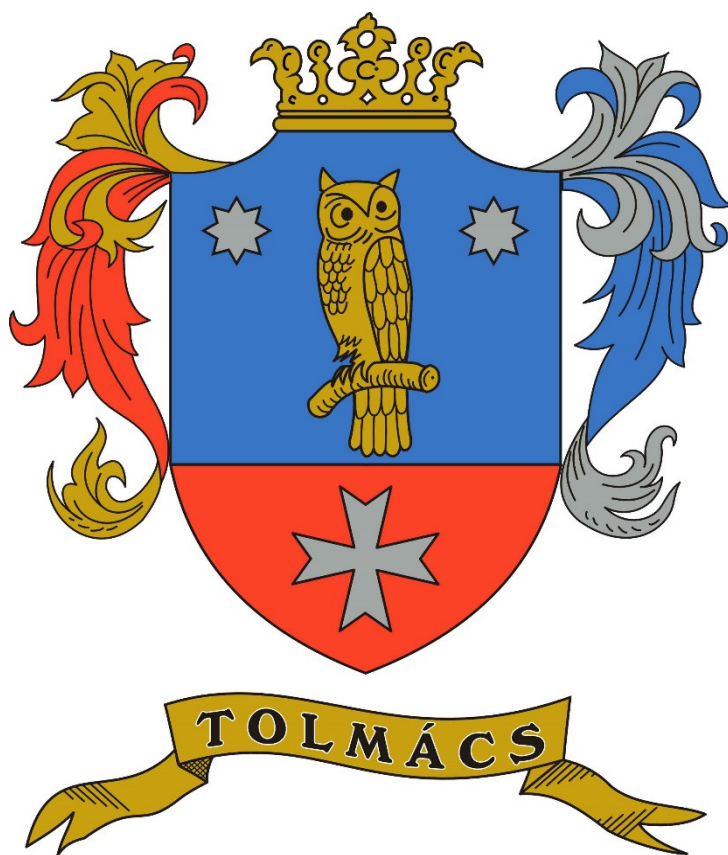


Tolmács község értéktára



**Összeállította:
Végh József mkl
2018**

Tartalom

Bevezető

Vázlatos falutörténet

Az épített örökség értékei

A római katolikus templom

A Szentiványi-kastély

A johannita kolostor emlékhely

Emlékművek

A Szentiványi obelisz

Az I. világháború emlékműve

Képoszlop Nepomuki Szent János szobrával

A Szentháromság szobor

Emléktáblák

Kovács Géza emléktáblája a plébánia falán

Kovács Géza emléktáblája a templomban

A II. világháború emléktáblája

Flórián Endre emléktáblája

A Trianon emléktábla

A fészületekről

A kálvária

Feszület a római katolikus temetőben

Fafeszület a római katolikus temetőben

Jézus szobor a temetőben

Feszület a bekötőúton

Feszület a diósjenői bekötőútnál

Feszület a diósjenői és tolmácsi határnál

Feszület a főutcán

Feszület...

Feszület a templom mellett

A temető nevezetes sírjai

Kovács Géza atya sírja

A Flórián család sírkertje

Az Edvi Illés család síremléke

A Fáy család síremléke

A Herzfeld család síremléke

Dr. Kleszits Tódor lugosi kórházigazgató síremléke

A zsidó temető sírjai

A régi sírkövek sora

A tolmácsi pincék

A borház

A ravatalozó előtetője harangtoronnyal

Harangjáték a főtéren

A kulturális örökség értékei

A falu őstörténetének legendája

Kovács Géza könyve

Végh József – Zomborka Márta könyve

A helytörténeti sétapark

A helytörténeti kiállítás

A természeti örökség értékei

A tolmácsi horgászto

A homokbánya

A gasztronómiai értékek

Túrós lepény

Savanyú bableves

Bevezető

Napjainkban minden település arra törekszik, hogy számba vegye azokat az értékeket, amelyek fokozott figyelmet érdemelnek annak érdekében, hogy fennmaradjanak. Ezért születnek sorra a települési értéktárak, s az „arculati kézikönyvek”. Ez utóbbiakban még azon építészeti és környezetkialakítási ajánlásokat is megfogalmazzuk, amelyek révén egy egységes falukép jöhet létre.

Tolmács Község Önkormányzatát is hasonló szándék vezette, amikor arról határozott, hogy számba veszi mindazon értékeket, amelyek méltók arra, hogy megőrizzék az utókor számára. Lehetőséget kínál ez a törekvés a téren is, hogy a ma itt élők figyelmét felhívják arra, hogy szép számmal vannak olyan értékeink, amelyek csak Tolmácsra jellemzőek, s amelyekre méltán lehet büszke a település minden polgára.

Vázlatos falutörténet

A Nyugat-Nógrádban lévő, Rétsággal szomszédos község neve besenyő eredetű. A besenyők eltűnésében minden bizonnyal jelentős szerepet játszott a tatárok véres hadjárata.

Zsigmond király második felesége, Cillei Borbála királyné jelentős politikai hatalmat tartott a kezében. Udvartartásának ellátása érdekében a Felvidék királyi várainak egy részét felügyelte. Így fordulhatott elő, hogy 1437-ben zálogba adta a tolmácsi vámot Aranyi István nógrádi várispánnak, ki ötven tiszta aranyforintot fizetett ennek fejében. A bonyolult vámrendszer megnehezítette a kereskedelmet és a faluk közötti kapcsolattartást, de mégis biztos jövedelemforrás lévén, vetélkedtek érte a földesurak. A vámfizetés alól bonyolult kivételek voltak. Így például ha valaki Vadkertről Tolmácsra és Nógrádra ment, és e két helyen már fizetett vámot, ha Jenőn is átment, ott már nem kellett fizetnie.

1393-ben a Lossonczy család birtokolja a falu határát, éppúgy, mint a szomszédos Rétság és Szomolya esetében.

Visszatérve a XV. század zivataros évtizedeihez, megemlítjük, hogy még a török hódoltság időszaka előtt önálló plébániaként működött, hisz az 1542. évi adóösszeírásban egy forint adóval szerepel a „*tholmachi*” plébános.

1554-ben Vác, Nagyoroszi és Nógrád elfoglalása során török uralom alá került Tolmács is. 1562-63-ban a nógrádi szandzsákbéghez tartozott hódoltsági helyként. 20 adóköteles házat írtak ekkor össze ekkor Ahmed nógrádi bég hűbérbirtokaként. 1582-83-ban Mohamed bin Bali hűbérbirtoka, majd miután 1594. februárjában Pálffy Miklós visszafoglalja Nógrád várát, s ezáltal a térséget is, ha átmenetileg is de újra magyar kézre kerül. 1598-ban Illésházy István nádor volt Tolmács földesura.

A hódoltság időszakában a katolikus plébániák sokat szenvedtek. Több település áttért a reformáció idején az új vallásra. A törökkel is szövetséges Bocskai és Bethlen hadjáratai is erősítették ezt, mikor a protestáns vallás védelme érdekében elfoglalták a császáriaktól Nógrád várát. A váci egyházmegyéhez tartozó plébánosok nagy része elpusztult. Helyüket több településen a török által „félpapok”-nak nevezett licenciátusok igyekeztek pótolni. Jó szónoki tehetséggel bíró, fel nem szentelt hívők – többnyire tanítók – voltak, kik elvégezheték a legtöbb egyházi szertartást. Tolmácson Jászberényi Mihály licenciátus igyekezett a hívek segítségére sietni.

A török uralom utáni rablóvilág felszámolásában a parasztvármegye szervezete volt eredményes, melynek főkapitányi tisztét nemesek töltötték be, kapitányai és hadnagyai azonban parasztok voltak. Nógrád vármegye 34 hadnagyi székhelyének egyike Tolmács volt.

A török után a Komárom megyéből származó gyerkényi Pyber családot találjuk földbirtokosként Tolmácson, kik az elpusztult népességet szlovákok betelepítésével is pótolták. A hagyomány szerint a német birodalomból, az egykor úgy nevezett „imperium”-ból származtak, s már a XV. században Magyarországon voltak. Pyber Benedek 1481-ben Buda várának gondviselője volt Nemességüket Mátyás királytól kapták 1484-ben. A család tagja volt Pyber János egri püspök. Pyber József - 1723-ban renováltatta a tolmácsi kálvária-templomot.

1770-ben Pamhake József, Pyber Benedek és Liphay Pál a legfőbb földbirtokosai. A régi templom oly romossá vált, hogy életveszélyes volta miatt Szerdahelyi Gáspár váci segédpüspök 1788-ban bezáratta. A tolmácsi hívek ezután csak apró Szent József kápolnában tarthatták istentiszteleteiket. Ezért született meg ekkor az elhatározás, hogy új templomot építenek. Ennek érdekében a község megvásárolta Szentiványi Anzelmtől a még a Pyber család által épített kastélyát. Ezt alakították át az ősi templom köveit felhasználva. Az új templomot 1854. szeptember 24-én Fogolykiáltó Boldogasszony ünnepén szentelte fel Rozgoványi Ágoston váci püspök.

Az 1848/49-es szabadságharc során Nógrád megye elsőként állította ki önkéntes nemzetőr csapatát. 1848. augusztusában megkezdődött a toborzás. Az önkéntesség azonban – be kell valljuk – nem működött igazán. Jól jellemzi ezt a tolmácsi példa. A lakosság arányában hat nemzetőrt kellett kiállítania. A szóba jöhető 42-ből a korábbi toborzás tapasztalatait figyelembe véve magánosokat és az apró gyerekeseket jelölték ki. Az augusztus 31-re kitűzött sorshúzásra 17 fő maradt mindössze. Közülük választották ki a leendő fél tucat nemzetőrt. A tolmácsiak azonban nem gondoltak arra, hogy ők személy szerint vegyenek részt a csatározásokban, hanem – mint az megyeszerte általános volt – maguk helyett megfizetett helyettest kívántak állítani. Ezért írtak már a sorshúzást megelőzően Batthyány miniszterelnökhöz, kérdezvén, hogy a helyettesítés költségét miért csak a 17-nek, s nem a 42-nek hadkötelesnek kell állnia?

Ez az ellenérzés a későbbiekben megváltozott, hiszen mikor 1849. januárjában a magyar sereg visszavonulásra kényszerült, a tolmácsiak is fűtött szobával, meleg borral, együttérzéssel fogadták a honvédeket.

Rétság mai körzete túlnyomórészt az egykori Kékkői járáshoz tartozott. Nógrád vármegye 1848. augusztus 29-én tartott állandó választmánya VI. századra osztotta fel a nemzetőröket. Tolmácsi honvédek a VI. századba kerültek. Az 1848. szeptember 21-én, Balassagyarmaton tartott teljes hatalmi választmányi ülés döntése szerint az egész járásnak összesen 944 újoncot kellett kiállítania. Köztük Tolmácsnál negyvenkettő szerepel, de valójában csak tizenhat tolmácsi honvédről tudunk.

Tolmácson is több ízben volt sorozás. Az 1848. szeptember 11-én Érsekvadkerten megtartott zászlószentelés után a honvédsereg 12-én Rétságon és Tolmácson keresztül vonult Vác irányába.

A szabadságharc alatt a legnagyobb terhet az jelentette Nógrád megyében, hogy az átvonuló és az itt állomásozó seregek élelmezéséről neki kellett gondoskodnia. A világosi fegyverletétel után úgyszintén el kellett látnia megszálló katonai erőket. Tolmácson is császári alakulatok állomásoztak. A szabadságharc bukása után megindult a megtorlás, a hajsza a volt honvédek felkutatására. Miután ez a hadsereg felaprózódásához vezetett, a feladatot átadták 1850-ben a zsandárságnak. Ennek keretében hoztak létre Tolmácson is zsandár szakaszparancsnokságot.

A szabadságharc után – mintha nem lett volna elegendő a sok megpróbáltatásból – újabb csapás várt a volt honvédekre. 1849. októberében a császári hadsereg főparancsnoksága elrendelte, hogy „a felkelő seregben szolgált minden egyén előállítandó és a hadsereg állományába osztályozás nélkül besorozandó”. Valóságos hajtóvadászat indult meg a volt

honvédek után, kik közül sokan inkább vállalták a bujdosó életet, hogy szegénylegényként, betyárként a Börzsöny rengetegeibe menekülnek.

Az épített örökség értékei

A római katolikus templom

A műemlék jellegű római katolikus templom

A községben már az 1200-as évek közepétől létezett egy johannita rendház, és annak templomát használta a falu a rendház megszűnését követő évszázadokban is. A mai Kálvária dombon álló öreg templomot életveszélyes állapota miatt püspöki rendeletre 1788-ban zárták be. Akkortól a valahol a domb alján álló, Szent Józsefről elnevezett kis kápolnában tartották a szentmiséket. A kápolna nem volt képes befogadni a falu népét, és 1827-re ugyancsak tönkrement. A romos templom felújítása érdekében a falu többször kért segítséget egyházi és világi szervezetektől, de sikertelenül, a régi épület falai 1845-ben végleg összedőltek. A település komoly szervező munkába és adakozásba fogott egy új templom megépítése érdekében.

A mai templom helyén Gyerkényi Pyber József Nógrád megyei alispán építtetett kastélyt 1720 körül, ami a 19. század közepén Szentiványi Anzelm birtokában volt. Az egyház még 1827-ben kérte, hogy a kastély ebédlőjét kápolnává alakíthassák át, időközben azonban ez a lakatlan épület is nagyon rossz állapotba került. 1851-ben megvásárolta a falu, és a kastély falmaradványain indult meg a mai templom kialakítása, amit 1854. szeptember 24-én szenteltek fel. Szerencsére elkerülte az 1885-ös hatalmas tűzvész, melyben a falu nagy része leégett.



A Szent Lőrinc tiszteletére épült templom egyhajós, az utca vonalától beljebb, azzal párhuzamos hossz tengellyel épült. Keleti irányba tájolt, nyugati oldalán a homlokzat síkjában áll barokk sisakos középtornya, alatta karzattal, bejáratral. A bejárat fölött két oldalt félköríves szoborfülkék, újabb szobrokkal. (Korábban Péter és Pál fából készült barokk szobrai állhattak e fülkékben.) A hajó és a szentély csehsüveg boltozattal fedett. A szentély a hajóval azonos szélességű és magasságú, egyenes záródású, déli oldalához sekrestye kapcsolódik. A

sekrestye hozzáépítés íves, megtört vonalú oromzattal készült. A templombelső háromszakaszos, a kupolaboltozatot pillérek nyugvó hevederek tartják. Ablakai szegmentívesek, záróköves kerettel hangsúlyozottak, a hajó déli oldalán lévő bejárat háromszög-oromzatos. A templom berendezése jellemzően a 19. század közepéről származik, főoltárképe Warschag Jakab¹ munkája 1854-ből. A berendezés jelentős része is adakozásból készült, eredetéről sokat megtudott és közölt Kovács Géza atya, az 1993-ban megjelent könyvében.

A Szentiványi-kastély

A barokk jellegű kastélyt a Szentiványi család építtette a 18. században. 1893-ban vásárolta meg Herzfeld Frigyes, aki nagyobb külső és belső átalakításokat végeztetett rajta. Az építmény egykor látványos parkjának megmaradt területén, szabadon áll. A téglalap alaprajzú, földszintes épület déli homlokzatán emeletes középrizalit, kiugró rész helyezkedik el. Előtte kiemelt terasz állt, amelyen egykor hat pilléren nyugvó, félköríves nyílású előcsarnok nyugodott, fölötte erkély. Ezt az épületrészt 1945 után elbontották, de a terasz még évtizedekig használatban volt. (Az óvoda, iskola eseményei alkalmával.) Az előre ugró középrész volutás, ívelt díszítésű oromfallal van lezárva, melyből három ablak nyílik. Fölöttük az egybefüggő, íves, megtört vonalú szemöldökpárkány még az eredeti, barokk épület díszítőelemei közül való. Az épület földszinti ablakai füles, zárköves vakolatkerettel díszítettek, a régebbi manzárdtető helyett most kontyolt nyeregtető fedí.



A kastély a Herzfeld család idejében

A kastély kétmenetes alaprajzi rendszerű, a park és az udvar felé is működő megközelítéssel, belső tere többszörösen átalakított. Ma nagyon rossz állapotban van, homlokzata vakolatlan,

¹

helyiségei részben boltozottak. A csupasz falakon látszik a 18. századi lakóépület falmagassága, illetve a rá- és melléképítések, átalakítások nyoma. A homlokzat előtt nyomokban láthatók még a 19. században épített erkélyépítmény maradványai.



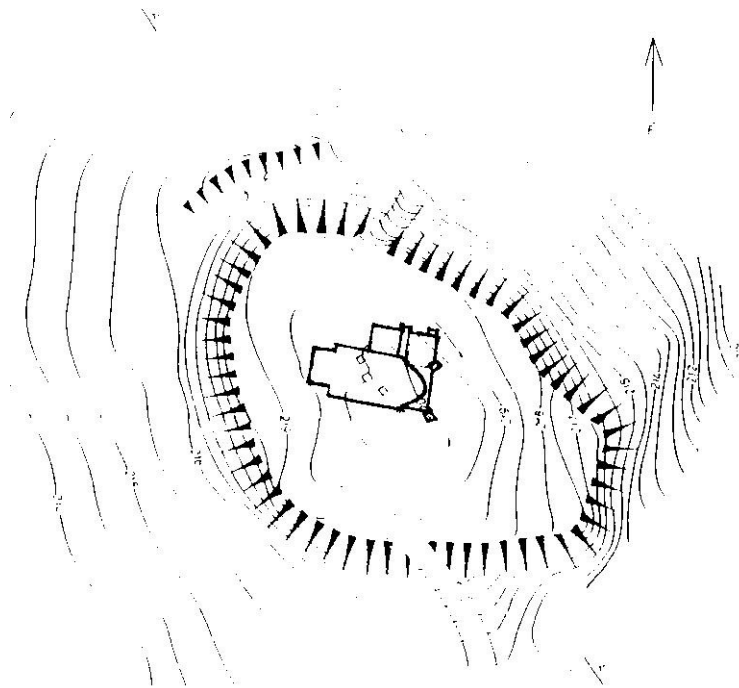
1957-ben, iskolaként

A johannita kolostor emlékhely

A tatárjárás mindent elpusztító öldöklése valószínűleg megszenvedték a johanniták tolmácsi rendházának lakói is. 1190-ben kapta meg a falut a Jeruzsálemi Szent János lovagrend, melynek a vármegye területén, még a tatárjárás előtt, három rendháza volt: Szirák, Szomolya és Tolmács. Mind Szomolyát, mind Tolmácsot, melyek a nógrádi várbirtokok közé tartoztak, alkalmasint III. Béla király, a rend nagy pártfogója, adományozta. A legjelentékenyebb volt közülük a sziráki rendház, a melynek fennállásáról már 1219-ből van adatunk. Ebben az évben ugyanis Arnold, a János lovagok sziráki procuratora, több zempléni várjobbágyot a lovagok luczi (ma Tiszalucz) birtokának elpusztítása miatt Váradra idézett, a hol a jobbágyok az okozott kárt pénzzel egyenlítették ki. A sziráki rendház a tatárjárás után is fennállott. 1274-ben Péter volt a rendház főnöke (praeceptor), a ki egyúttal a szomolyai és a tolmácsi rendház élén is állott. Péter praeceptor az esztergomi Szent Keresztről nevezett János lovagokkal együtt még 1274 előtt bérbe vette Máté esztergomi örkanonoktól Berén nevű földbirtokát, három márkáért. Mivel azonban a bért pontosan nem fizette, az örkanonok 1274-ben visszavette tőle a bérletet. 1275-ben Umberto Péter volt a sziráki házfőnök, a ki talán egy személy volt az előbbivel s a ki részt vett a rend ez évi, Csurgón tartott értekezletén. A XIV. században a rendház önállósága megszűnván, a lovagok itteni birtokait az esztergomi ház javadalmaihoz csatoltatták. Maga a helység 1439-ben már a bujáki vár tartozékai között szerepel. 1453-ban Szent-Györgyi Tamás vránai perjel, a lovagrend magyarországi tartományi mestere.

A lovagok tolmácsi birtokára vonatkozólag érdekes adatokat szolgáltat a budai káptalan 1299. évi iktatólevele, mely a váci püspök részére átadott nógrádi részirtok

határait a következőképpen sorolja elő: »Az első határdomb találtatik egy almafa töve mellett, a nógrádi vár alatt s a dicsőséges szűz egyháza mellett, innen egyenesen haladva kelet felé fordul, hol két határdomb van. És innen egyenesen menve egy körtefához ér, mely alatt van a határdomb; innen lemegy a völgybe, mely patkánytavának neveztetik, innen egyenesen halad és Tolmács földhöz ér és itt ezen Tolmácsföld kezdetén emeltetett a királyi biztos a káptalani kiküldött jelenlétében, új határdombot; innen lefelé menve, két fához ér, melyek alatt két régi és egy új határdomb létezik; innen lefelé haladva, egy fa alatt négy határ szögellik össze, melyek közül az első elválasztja a tolmácsi keresztesek (János lovagok) földjét, a második a váczy püspökét Szántó nevűt, a harmadik Apáti nevű földet, a negyedik a kérdéses nógrádi birtokrészt.«



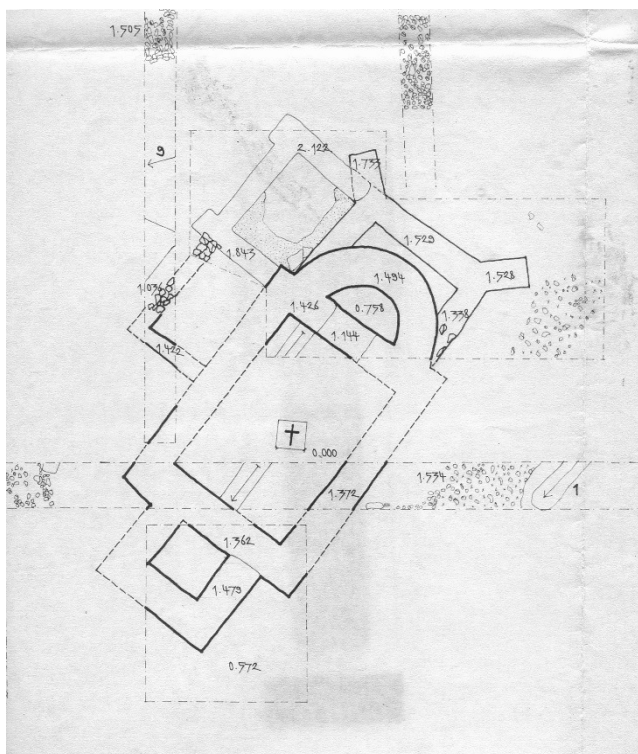
A johannita templom elhelyezkedése az egykori földvár helyén

1311-ben Csák Máté dűlta fel a vidéket: hadjárata első sorban az egyházi és a királyi birtokok ellen irányult. Az egyházi átok miatt feldühödött kiskirály garázdálkodása a János-lovagok birtokát is érintette. Ezért is érthető, hogy a János-lovagok hőiesen küzdöttek Károly Róbert oldalán, a Csák Máté hatalmát megtörő 1312. évi háborúban. Alig feledték el a megpróbáltatásokat, újabb csapás érte őket. 1321-ben leégett a rendházuk. Nem volt más választásuk, ismét építéshez láttak. Miután azonban Zsigmond király megbénította a johanniták működését, ez időtől fogva a rend hanyatlásnak indult.

Nagy Lajos király 1345-ben a johannitáknak adta a vránai kolostort, s egyúttal a vránai perjel alá rendelte az összes magyarországi lovagházat is. Így kaphatta meg a tolmácsi konvent birtokát is Szentgyörgyi Székely Tamás vránai lovagperjel, ki aztán 1453 áprilisában hűbértartásnak adta.

A tolmácsi johanniták emlékét még évszázadokig őrizte a Kálvária-dombon felállított templomuk. Egy 1989-ben lezajlott feltárás során arra is fény derült, hogy a templom erősített volta miatt védelemül is szolgált a nehéz időkben itt élő népességnek. Valószínűleg egy korábban meglévő kis földvárra építkeztek a johanniták. 1800-ban még említik a roskadozó templomot, s annak két harangos haranglábát. Az épület 1845-ben aztán végképp megadta

magát a sorsnak, s összeomlott. Kövei tovább élnek a mai templomban. A kálváriai templom alapfalainak nyomvonalát egy fagyalsövénnyel jelezve ma is láthatjuk. Az ásatás során több sír került napvilágra. A templom fennállása korában szokásos volt a templom közvetlen környékén, az úgynevezett cinteremben való temetkezés. A Kálvária-domb azonban meglehetősen kevés helyet biztosított a síroknak. Mikor a temető betelt, az elődök maradványait egy közös sírba, úgynevezett osszáriumba helyezték. A későbbiek során mégis kénytelenek voltak új temetőt keresni. Hihetőleg ez a régi iskola helyén volt, hisz annak alapozásakor megtalálták a temetőkápolna nyomait és néhány szerzetes sírját is.



A kálváriadombi templom alaprajza

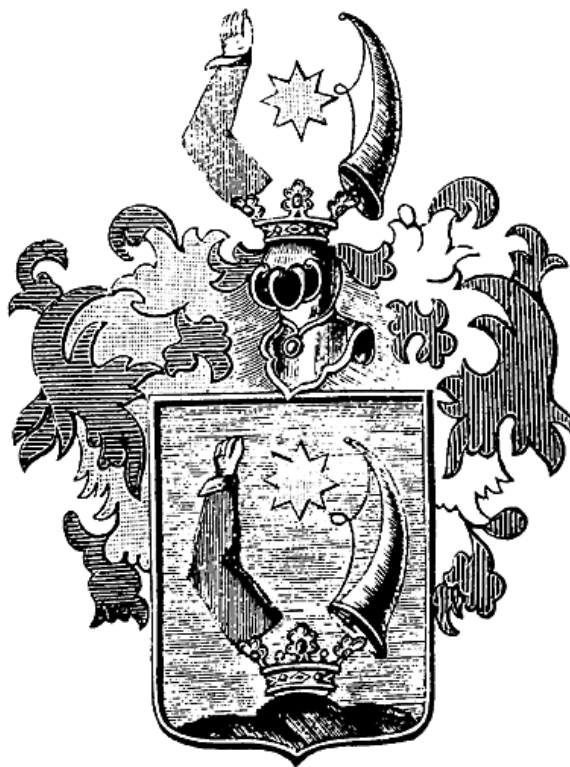
Emlékművek

A Szentiványi obeliszk

A templomkertben található Szentiványi Anzelm emlékeztetőt őrző obeliszk. Az emlékkövet felesége, Jezerniczky Katalin állította. Az emlékmű felirata mára erősen megkopott, szinte olvashatatlanra vált. Előlapján magyarul, hátoldalán németül szerepel rajta ugyanazon szöveg. Nagy szerencsénkre a Szentiványi család Patvarcon is birtokos volt, s a feleség ott is állított egy ugyanilyen emlékgúlát szeretett férje emlékeztetőre. Ezt olvashatjuk Patvarc község történetének leírásában: „1826-ban pedig a híres Szent-Iványi Anzelm volt a birtokosa, kinek emlékét a falu végén lévő dombon felállított emlékkő őrzi.”

A lipótszentiványi Szentiványi család ősei II. Endre király uralkodása alatt Csehországból származó hadvezérek voltak. A családnak ősi osztatlan birtoka Liptó megyében a Szent-Iványi uradalom, mely Bocza bánya mezővároson kívül hat helységből állt. Ősi várak, a (castrum sancti Joannis bapt.) mely magyarul „Szent-Ivány”-nak nevezetett, a Hradeki hegyen volt található. Bogomér jelentős szerepet játszott a tatárok elleni harcokban. Tolmácson Szentiványi Márk szerzett birtokot. Gyümölcsfaiskolája országos hírnévnek

örvendett. Testvére, János, Nógrád vármegye első alispánja, ennek fia Anzelm vármegyei főszolgabíró, 1832-36-ban és 1839-ben országgyűlési követ volt. A család építette a falu közepén ma is álló kastély őst.



A Szentiványi család címere

Szent-Iványi Anzelm 1854-ben meghalt. A gazdaságot felesége, Jezerniczky Katalin vette át, aki férjhez ment báró Pongrácz Istvánhoz. A feleség 1858-ban állíttatta a két gúlát.

Az emlékgúla német szövege:

Der Erinnerung
An
Anselm v. Szent Iványi

Unsterblich ist wer in verlebten Tagen
Den Zeitgenossen so viel Gutes bot.
Dass noch wenn von des Grabes Nacht umschleiert????
Die Nachwelt seinen Lebensmorgen feiert????

Gewidmet von seiner
Ihn innig liebenden Gemahlin
Katinka von Szent Iványi
Gebornen von Jezerniczky

Kovács Géza közli könyvében, hogy Ormay Antal plébános feljegyezte a misekönyv utolsó oldalára, hogy az özvegy 1858-ban szent Anzelm tiszteletére és férjének emlékezetére egy mellékoltárt állított. „A fenn nevezett Méltóságos özvegy, ugyanazon évben készíttetett egy

költséges emlék oszlopot felejtethetlen férjének, és azt 1859. évben a tolmácsi templom bel
telkén, mely egykoron sajátja volt:



Szent Anzelm² képe a mellékoltáron



Szentiványi Márk és az emlékgúlát állíttató Jerzeniczky Katalin

² Canterburyi Szent Anzelm (Aosta, 1033. – Canterbury, 1109. április 21.) nagy hatású teológus, filozófus, a szellemtörténet a „skolasztika atyjaként” is tiszteli.



A tolmácsi emlékgúla és annak magyar nyelvű felirata



A tolmácsi német és a patvarci magyar szöveg.

A patvarci gúla ismert szövege lehetőséget teremt arra, hogy a tolmácsi emlékmű magyar és német szövegét egyaránt felújítsuk.³

A gúla magyar szövege:

Emlékül áldozva
Szent Iványi Anselmnek

Várva várva bár én elnem felejtlek
Emléked szívembe vésve áll
Bár fő javát vevéd el életemnek
Nyugalmamat és helyett kint adál

Forró szeretetből férjének
Szent Iványi Katalin
született Jezerniczky

1858

Az I. világháború emlékműve

Tolmácsról a falu lakosságszámához viszonyítva igen sok áldozatot szedett az első világháború, és a hazatértekben is örök nyomott hagytak az átélt borzalmak. Családokat nyomorított meg az elszenvedett testi és lelki sérülések hatása, pusztított el a frontról, hadifogságból behurcolt betegség.



Az emlékmű régi változata, szobor nélkül a templom előtt
Képeslaprészlet a Szerencsi Múzeum gyűjteményéből

³ Köszönettel tartozunk Dr. Hausel Sándor főlevéltáros, történésznek a gúla történetéhez kapcsolódó kutatásaiért.

Az elesettek tiszteletére emlékművet állított a falu, amit ma a „Hősök szobra”, vagy egyszerűen „a szobor” megnevezéssel emlegetnek. Régi képeslapokon lehet felfigyelni arra, hogy nem a ma ismert formában állt először az emlékmű. A képeslap megjelenési idejét nem ismerjük, de a gyűjteményekben fellelhető példányok postára adásának ideje 1929. Eszerint a korai emlékmű az üres tér közepén állt, a templom tengelyében, ahol egy léckerítéssel körbevett kis kertecskében állították fel a ma ismert oszlopot. Tetejét először egy műkö virágtartó díszítette, a kép tanúsága szerint ugyanaz, amely most a szobor előtt látható. A mai elhelyezés és forma 1928-ban alakulhatott ki, amikor a tolmácsiak Lengyel Károllyal elkészítették a szoboralakot, az első világháborús baka figuráját. A szobrász családjától tudjuk, hogy Lengyel Károly 1928-ban dolgozott a műkö figurán. (Történész unokája által összeállított életrajza sok érdekességet elárul róla, a kis füzet borítójára az a kép került, ahol a tolmácsi szobor és alkotója együtt látható.)

Lengyel Károly 1892-ben Tiszolcon⁴ született, ahol édesapja a Magyar Államvasutak alkalmazottjaként dolgozott. Ez a munka mozdította aztán – az egyébként is szügyi eredetű férfit – családjával Balassagyarmatra. A tehetségesen rajzoló fiút nem tudták taníttatni, így ő is a vasútnál kezdett dolgozni. Lengyel Károlyt 1912-ben sorozták be, a haditengerészethez került matrózként. Regényes katonaidőt tudhatott magáénak, a Monarchia flottájának „Viribus Unitis”⁵ nevű zászlóshajóján szolgálva. A háború befejeztével megőszült, és a vasúthoz visszakérülve a pályafenntartásnál dolgozott, vasúti jeleket, táblákat festett, képzettség nélkül is festőmesternek ismerték el. Rövid budapesti kitérő és távírász munka után ismét a vasút következett, szolgálati lakást kapott családjával Órhalomban. Itt már szobrászkodott, ekkor kapta a tolmácsi felkérést is. A családi emlékezet szerint felszedte a lakószoba padlóját, és kimélyítette a helyiséget, hogy ott elkészíthesse az életnagyságúnál nagyobb szobrot. Mivel a vasúti őrház messze esett a falutól, gyakran bekopogtattak hozzájuk őrzőjáratózó csendőrök. Ők álltak modellt, amikor a katona agyagból készített mintáját formázta. A műkö kiöntését is önmaga végezte, csupán a sablon elkészítésében és összevasalásában segítette egy vasúti kőműves.

⁴ Tiszolc (szlovákul Tisovec, németül Theissholz, latinul Taxovia) város Szlovákiában a Besztercebányai kerület Rimaszombati járásában.

⁵ A Viribus Unitis a Császári és Királyi Haditengerészet csatahajója volt. A latin kifejezés I. Ferenc József ausztriai császár és magyar király egyik uralkodói jelmondata volt. Jelentése: „Egyesült erővel”.



Az emlékmű az új helyén az iskola előtt, immár szoborral a tetején

A szoboralak felkerült a már meglévő oszlopra, melynek oldalain az elesettek névsora olvasható. Az emlékhely közel került a falubeliek szívéhez, Lengyel Károly szobra mindenki számára megtestesítette a saját elveszített családtagját. Halottak napja előestéjén ma is sok gyertya ég tövében.



Az alkotó a készülő szoborral és a 2017-ben felújított emlékmű⁶

⁶ A restaurálási és felújítási munkálatokat Miskédi György, bányai műköves mester végezte.

Az emlékművön szereplők közül Havaj Károly⁷, Rózsa János és Zagyvai István holtak nyilvánításáról a Budapesti Közlöny az alábbi közleményt tette közzé:

Holtnaknyilvánítás. Pk. 1678/1932. szám. A rétsági kir. járásbíróóság a Havaj József tolmácsi lakos részéről a 28000/1919., 38000/1922. I. M. számú rendeletek alapján előterjesztett kérelem folytán az állítólag eltűnt Havaj Károly tolmácsi lakos holtnaknyilvánítása iránt az eljárást megindította. Az eltűnt Tolmácson, 1894. évben november hó 3. napján született, szülei: Havaj István és Fodor Anna tolmácsi lakosok, az eltűnt foglalkozása földműves, nőtlen, róm. kath. vallású, utolsó lakhelye Tolmács, ingatlan vagyona van, katonai szolgálatba bevonult 1914. évi október hó 26. napján a volt 60. cs. és kir. gyalogezredhez Egerbe, utolsó tábori postaszám: ismeretlen, az északi harctéren, 1916. évben márciusban a Bucsacs körüli harcban eltűnt. A kir. járásbíróóság felhív mindenkit, hogy abban az esetben, ha az eltűnt életbenlétéről, tartózkodási helyéről, halálának vagy eltűnésének körülményeiről, vagy a holtnaknyilvánítás szempontjából fontos egyéb körülményekről, így különösen arról lenne tudomása, hogy az eltűnt a fent jelzett időn túl még életben volt, azt e hirdetménynek a bíróságnál 1932. évi augusztus hó 10. napján történt kifüggesztésétől számított 60 nap alatt a bíróságnál jelentse be, mert ha a most megjelölt időpontig bejelentés nem érkeznék, a bíróság az egyébként kiderített tények alapján fog a holtnaknyilvánítás kérdésében határozni. Rétság, 1832. évi július hó 26. napján. A rétsági kir. járásbíróóság.⁸

Holtnaknyilvánítás. Pk. 692/1943. szám. Rétsági kir. járásbíróóság Rózsa Imre tolmácsi lakos részéről a 28.000/1919. I. M. számú rendelet alapján előterjesztett kérelem folytán az állítólag eltűnt Rózsa János volt tolmácsi lakos holtnaknyilvánítása iránt az eljárási megindította és az eltűnt részére ügygondnok kirendelését költség kímélés okából mellőzte.

Az eltűnt Tolmácson 1874. évi augusztus 20. napján születeti, szülei: néhai Rózsa István és néhai Rózsa Istvánné szül. Szilva Mária tolmácsi lakosok, róm. kat. vallású, foglalkozása : földműves, utolsó lakhelye : Tolmács, ingó, ingatlan vagyona van, katonai szolgálatra bevonult 1914. évi augusztus 1. napján, majd az orosz- frontra került s legutoljára 1914. október 12-én adott életjelt magáról. Azóta életjelt magáról nem adott. Utolsó tábori postaszám: ismeretlen.

A kir. járásbíróóság felhív mindenkit, hogy abban az esetben, ha az eltűnt életbenlétéről, tartózkodási helyéről, vagy eltűnésének körülményeiről, vagy a holtnaknyilvánítás szempontjából fontos egyéb körülményeiről. Így különösen arról lenne tudomása, hogy az eltűnt a lent jelzett időn túl még életben volt, ezt a bíróságnál a hirdetménynek az 1943. évi május hó 5. napján történi kifüggesztésétől számított 60 nap alatt a bíróságnál jelentse be, mert ha ezen időpontig bejelentés nem érkezik, a bíróság az egyébként kiderített tények alapján fog a holtnaknyilvánítás kérdésében határozni. Rétság. 1943. évi május hó 5. napján. A rétsági kir. járásbíróóság.⁹

Holtnaknyilvánítás. Pk. 2109/1937. szám. A rétsági kir. járásbíróóság Zagyvai Ferenc tolmácsi lakos részéről a 28.000/1919. I. M. sz. rendelet alapján előterjesztett kérelem folytán az állítólag eltűnt Zagyvai István volt tolmácsi lakos holtnaknyilvánítása iránt az eljárási megindította, ügygondnok kirendelését költségkímélés okából mellőzte. Az eltűnt Tolmácson, 1896. évi december hó 25. napján született, szülei: Zagyvai Ferenc és Podrupcsány Mária, róm. kath. vallási, foglalkozása: földműves, utolsó lakhelye: Tolmács, katonai szolgálatra

⁷ Az emlékművön Havai János és Havai Ferenc neve szerepel

⁸ Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője, 1932. szeptember 2. (66. évfolyam, 197-221. szám)

⁹ □ Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője, 1943. május 28. (77. évfolyam, 97-122. szám)

bevonult: 1916. évi január 15-én a volt császári és királyi 60. gyalogezredhez Kuttenbergbe. Utolsó tábori postaszáma: 11.¹⁰

Egy forrás egy tolmácsi I. világháborús katona vitézzé avatásáról ad hírt: „vitéz ifj. Drajkó János, t. hadnagy, Kispest. A nógrádmegyei Tolmácson született 1891-ben; a mozgósítás alkalmával zászlósi rangban vonult a szerb harctérre s 1914 augusztus 16-án Sabác¹¹ mellett súlyosan megsebesült. Felépülése után 1915 március 15-én a Kárpátokba vitték s a gorlicei ütközeteket¹² harcolta végig. Kitüntetése: O arany, O 2, Vitézzé avattatott 1929 június 16-án. Felesége: Rács Anna, leánya: Anna.”¹³

Képoszlop Nepomuki Szent János szobrával

Egész Európában, de különösen Közép-Európában sok hídon, híd mellett látható az a többnyire barokk kiképzésű szobor, amely egy papot ábrázol, ki a mutatóujját ajkára téve, mintegy csendre inti magát és másokat. Általában fején birétumot¹⁴ viselve, papi ruhában, vállán hermelinpalásttal, karján feszülettel¹⁵, vagy a mártíriumságot jelképező palmaággal ábrázolják. A hidak szentje s a gyónási titok vértanúja ő: Nepomuki János. Közép-Európa legismertebb, s leginkább szeretett szentjei közé tartozik

Mint egyházi méltóságot és jelentős szónokot egész Prága ismerte és szerette. Beszédei hatására sokan javították meg életüket a szentgyónás által. IV. Vencel király felesége is őt választotta gyóntatójául. Miután nem volt hajlandó elárulni a királynak, hogy mit gyónt meg a felesége, a király haragjában 1393. május 16-án a Moldvához hurcoltatta s az akkor még félkész prágai Károly hídról letaszították a mélybe.

A tolmácsi főutcán, a temető bejáratánál található az a szoborfülke, amely Nepomuki Szent János szobrát őrzi. Már első pillanatban arra gondolhatunk, hogy eredetileg nem e szobor számára készült a viszonylag nagy méretű építmény. A szoborfülke alapterülete ugyanis 104 cm X 64 cm nagyságú, magassága pedig 260 cm. Ezt koronázza meg a tején álló kereszt. A fülkében egy viszonylag kis méretű szobor található. Magassága mindössze 63 cm. Már a helyszín is fokozhatja kételkedésünket, hiszen a közvetlen környékén nem található híd, vízfolyás. Esetleg az lehet a szobornak a temető bejáratához való helyezésének indoka, hogy figyelmeztesse a híveket a gyónásra. Kovács Géza lelkész könyve ugyanis azt írja, hogy „1901-ben készült a temetőút bejáratánál a gyónási pecsét vértanújának, Nepomuki Szent Jánosnak szobrocskája, illetve szobrának fülkéje.”¹⁶ A szoborhoz még az 1940-es években is tartottak körmeneteket. Még a templomi zászlókat is kihozták erre az alkalomra.

¹⁰ Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője, 1938. február 12. (72. évfolyam, 25-47. szám)

¹¹ Szabács (szerbül: Шабац / Sabac / Šabac) város Szerbiában, a Macsói körzet közigazgatási székhelye.

¹² A Galíciában zajló Gorlicei áttörés 1915. május 2. és 5. között az osztrák–magyar és német szövetséges csapatok által végrehajtott frontáttörés volt az 1915-ös tavaszi hadjárat előzményeként

¹³ Doromby József: A volt cs. és kir. 38. gyalogezred története és emlékkönyve (Budapest, 1936)

¹⁴ A birétum a római katolikus papság által használt fejfedő. Eredetileg könnyű fejfedő, melyet az ókorban a köpeny csuklyája alatt viseltek. Négyyszögletes, három vagy négy éllel, középen általában bojtjal. Színe plébánosnál, esperesnél fekete, de az esperesi birétum bojtja már viola vagy piros színű. A püspöki birétum viola, a bíborosi bíborvörös színű. A pápa által adományozott kardinálisi birétum mindig háromélű, bojtatlan. A birétum mai alakját kb. a XVII-XVIII. században érte el. Elsődleges funkciója a védelem a hideg és egyéb hatások ellen, emellett színével a papi rangot is jelzi.

¹⁵ A gyóntatást végző szolgálati kelléke, attribútuma, azaz a képzőművészetben gyakran ábrázolt személyek (szentek stb.) állandó jelvénye, mely alapján felismerhetőkké válnak.

¹⁶ Kovács Géza: Adatok Tolmács község történetéhez, Tolmács, 1993.



A tolmácsi képoszlop Nepomuki Szent János szobrával

Még egy érdekes szokást is említene a tolmácsiak. A május 16-án tartott körmenet alkalmából virágkoszorúkkal díszítették a szent környezetét. Egy szép virágkoszorú került a fejére is. A leányok egymás megelőzve törekedtek arra, hogy a szeretett szobor fejéről kinek sikerül levennie az előző évi koszorút. Úgy tartották ugyanis, hogy az a leány, akinek sikerül kielőznie a többi társát, az még azon évben férjhez fog menni. Volt is mindig tolongás, de a győztes ebbéli vágya gyakorta nem teljesült.

Egy alkalommal a tolmácsi kántortanító - Gauder (Kovácsnai) Gyula meg akarta szüntetni a szent tiszteletére irányuló helyi hagyományt. 1945-ben azonban azon a napon, amikor e tekintetben elhatározását tett követte volna, hazatért kadétként szolgáló katona fia. Az ebbéli öröme és hálája mentette meg a Nepomuki Szent János tolmácsi szobrát.¹⁷

¹⁷ Adatközlő: Laczkó Ignácné (sz. Rózsa Ilona 1931.)

A Szentháromság szobor

A templomkertben lévő Szentháromság-szobor 1906-ból származik, özvegy Varga Józsefné, született Ulár Mária és fia, Varga József állíttatta. Ők állíttatták a temetőbeli feszületet is.